

Başörtüsü Örtmeyi Bırakan Kadınların Dinî Yaşantılarında Farklılaşan Tecrübeleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

Kemal Ataman

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

0000-0001-5107-8367

ror.org/02kswqa67

Sorumlu Yazar | kemal.ataman@marmara.edu.tr

Muhammet Numan Sağırılı

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

0000-0001-6430-5194

ror.org/02kswqa67

numan.sagirli@marmara.edu.tr

Öz

Başörtüsü, ana akım İslami gelenekte kadın giyim kodunun temel unsurları arasında yer alır. Dinî boyutuyla Müslüman kadınların giyim pratiklerinde önemli bir yere sahip olan başörtüsü, Türkiye özelindeki tarihsel yolculuğunda da farklı boyutlarıyla öne çıkmıştır. Bugün gelinen noktada, Türkiye’de başörtüsüyle ilgili yeni olguların ortaya çıkması söz konusudur. Bu olgular arasında en güncel olanı, kadınların başörtüsü örtmeyi bırakmasıdır. Özellikle son on yılda görünürlük kazanan bu olgu, beraberinde pek çok tartışmayı da getirmiştir. Başörtüsünün aynı zamanda dinî bir sembol de olması, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların dindarlıkları ve/veya din ile ilişkileri bağlamındaki tartışmaları da bu vesileyle gündeme taşımıştır. Bu araştırma, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile ilişkilerini incelemeyi amaçlar. Araştırma, bu doğrultuda fenomenolojik araştırma desenine uygun olarak tasarlanmıştır. Araştırma verileri, başörtüsü örtmeyi bırakan üniversite mezunu, çalışan, yaş ortalamasının 29 olduğu 23-43 yaş arasındaki yirmi iki kadınla yapılan derinlemesine mülakatlardan elde edilmiştir. Mülakatlar, Mart-Haziran 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma örnekleminin oluşturulmasında amaçlı örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Toplanan veriler, içerik analizi yöntemiyle ve MAXQDA programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizi ve yorumlanması sonucunda, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile ilişkilerinin dört farklı boyutta kategorize edilebileceği tespit edilmiştir. Bu dört kategori şu şekilde özetlenebilir: 1. Kurumsal dine bağlılık, merak ve samimiyette artış, 2. Kurumsal din ile ilişkinin mahiyetinin korunması, 3. Kurumsal dinden kısmen uzaklaşma ve 4. Kurumsal dinden kopuş. Araştırmada, başörtüsü örtmeyi bırakmanın her durumda zorunlu olarak dinden uzaklaşmayla sonuçlanmadığı tespit edilmiştir. Bireylerin bu yöndeki deneyimleri doğrultusunda sürecin kişiden kişiye farklılaştığı ve başörtüsüne dair yeni dinî/İslami yorumların bu sürecin mahiyet ve yönünü nispeten etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Din Sosyolojisi; Dindarlık; Sekülerleşme; Dünyevileşme; Başörtüsü; Temsil-Kimlik Ağırlığı

Öne Çıkanlar

- Başörtüsü örtmeyi bırakan üniversite mezunu ve çalışan kadınların din ile ilişkilerindeki değişimin mahiyeti nedir? Bu değişim, kadınların dinî yaşantılarında hangi boyutlarda kendini göstermektedir?
- *Başörtüsünün temsil-kimlik ağırlığı*, katılımcıların başörtüsü örtmeyi bırakmasında rol oynayan faktörlerin başında gelmektedir.
- Başörtüsü örtmeyi bırakmak, katılımcıların din ile ilişkilerinin mahiyetine işaret eden sembolik bir eşiktir.
- Klasik sekülerleşme teorisi, başörtüsü örtmeyi bırakmak ile dindarlık arasındaki ilişkiyi izah etmekte yetersiz kalmaktadır.
- Başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile ilişkilerini belirleyen süreç çok katmanlıdır. Bu süreç, kadınların din ile ilişkilerinin homojen olmadığını, mutlak bir kategorileştirmeye izin vermeyecek kadar çeşitlilik arz ettiğini göstermektedir.

Atıf Bilgisi

Ataman, Kemal – Sağırılı, Muhammet Numan. “Başörtüsü Örtmeyi Bırakan Kadınların Dinî Yaşantılarında Farklılaşan Tecrübeleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Eskiye*ni 52 (Mart 2024), 9-30.

Makale Bilgileri

<i>Etik Beyan</i>	Bu makale, Kemal Ataman'ın yürütücülüğünü yapmış olduğu ve 15.04.2022 tarihinde tamamladığımız TÜBİTAK-1002 Hızlı Destek Programı kapsamında desteklenen 220K391 numaralı ve “Başörtüsü Örtmeyi Bırakan Üniversite Mezunu ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma” başlıklı araştırma projesi esas alınarak hazırlanmıştır.	
<i>Etik Kurul İzni</i>	Etik onay, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu tarafından verilmiş olup 16.03.2021 tarihli ve 2021-2/1 numaralıdır.	
<i>Geliş Tarihi</i>	15 Aralık 2023	
<i>Kabul Tarihi</i>	19 Şubat 2024	
<i>Yayın Tarihi</i>	26 Mart 2024	
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem	
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik	
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.	
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı – Turnitin	
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com	
<i>Yazar Katkıları</i>	Araştırmannın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
	Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%40) - Yazar-2 (%60)
	Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
	Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
	Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14)	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
<i>Finansman</i>	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK). No. 220K391	
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	--	
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0	

A Qualitative Study on the Differentiated Experiences in the Religious Lives of Women Who Stopped Wearing the Headscarf

Kemal Ataman

Marmara University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion, İstanbul, Türkiye
0000-0001-5107-8367
ror.org/02kswqa67

Corresponding Author | kemal.ataman@marmara.edu.tr

Muhammet Numan Sağırılı

Marmara University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion, İstanbul, Türkiye
0000-0001-6430-5194
ror.org/02kswqa67
numan.sagirli@marmara.edu.tr

Abstract

The headscarf (*hijab*) is among the essential elements of women's dress code in the mainstream Islamic tradition. Having an important place in the clothing practices of Muslim women with its religious dimension, the headscarf has come to the fore with different dimensions throughout its historical journey in Türkiye. Today, new phenomena related to the headscarf in Türkiye have emerged. The most recent of these phenomena is women's decision to stop wearing the headscarf. This phenomenon, which has gained visibility especially in the last decade, has brought many debates with itself. The fact that the headscarf is also a religious symbol has also brought to the agenda debates about women who stop wearing the headscarf and their relationship with religion. The research explores the relationship between women who have stopped wearing the headscarf and their religiosity. Employing a phenomenological research design, it centers on the lived experiences of twenty-two participants, aged 23 to 43, with an average age of 29, characterized by university education, employment, and the decision to discontinue wearing the headscarf. Semi-structured interviews, conducted between March and June 2020, make up the primary data corpus. Methodologically, purposive and snowball sampling techniques were employed to form the participant cohort. After data collection, content analysis, facilitated by MAXQDA software, was utilized to discern emergent patterns and themes. The analysis yields four distinct dimensions delineating the relationship between headscarf cessation and religiosity, thus illuminating intricate facets of this phenomenon: 1. Increase in devotion, curiosity, and sincerity to institutional religion; 2. Maintaining the level of relationship with institutional religion; 3. Partial disengagement from institutional religion; and 4. Complete deterioration and abandonment of institutional religion. The research concludes that stopping wearing a headscarf does not necessitate disengagement from institutional religion in every case. It further concludes that the process may differ from person to person depending on the experiences of individuals and that new religious/Islamic interpretations vis-à-vis the subject matter can relatively affect the nature and the direction of the process.

Keywords

Sociology of Religion; Religiosity; Secularization; Headscarf; Representation-Identity Burden

Highlights

- What is the nature of the change in the relationship between religion and university-educated and employed women who stopped wearing the headscarf, and to what extent is this change manifested in their religious lives?
- The representational-identity burden of the headscarf holds a prominent role among the factors influencing participants to discontinue wearing the headscarf.
- Ceasing to wear the headscarf is a symbolic threshold indicating the nature of participants' relationships with religion.
- The classical secularization theory fails to elucidate the nuanced relationship between discontinuing the practice of wearing the headscarf and religiosity.
- The process shaping the relationship between women who cease wearing the headscarf and their religiosity is multilayered, revealing a diversity that resists absolute categorization, defying homogeneity.

Citation

Ataman, Kemal – Sagırlı, Muhammet Numan. “A Qualitative Study on the Differentiated Experiences in the Religious Lives of Women Who Stopped Wearing the Headscarf”. *Eskiyeni* 52 (March 2024), 9-30.

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	This article is extracted from the TUBITAK-1002 research project numbered 220K391 and titled “A Qualitative Research on University Graduate and Working Women Who Stop Wearing Headscarf”, which was conducted by Kemal Ataman and completed on 15.04.2022..	
<i>Ethics committee approval</i>	Granted by Marmara University, Social Sciences Research Ethics Panel, dated 16.03.2021 and numbered 2021-2/1.	
<i>Date of submission</i>	15 December 2023	
<i>Date of acceptance</i>	19 February 2024	
<i>Date of publication</i>	26 March 2024	
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External	
<i>Review</i>	Double-blind	
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - Turnitin	
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest	
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com	
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization (CRediT 1)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
	Data Curation (CRediT 2)	Author-1 (%40) - Author-2 (%60)
	Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
	Writing (CRediT 12-13)	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
	Writing – Review & Editing (CRediT 14)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
<i>Grant Support</i>	Scientific and Technological Research Council of Turkiye (TUBITAK). Grant number. 220K391	
<i>S. Development Goals</i>	---	
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0	

Giriş

Başörtüsü veya daha genel anlamıyla tesettür, ana akım İslam geleneğinde önemli yere sahip olan dinî pratikler arasında yer alır.¹ Dolayısıyla, geleneksel dinî giyim kodunun temel bileşenlerinden biri olan başörtüsünün, bireyin dindarlığında veya din ile ilişkisinde rol oynaması beklenen bir durumdur. Bununla birlikte, son zamanlarda Türkiye’de başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların sayısında gözle görülür bir artışın olduğu da bir gerçektir. Nispeten yeni sayılabilecek bu olgu, kadınların sosyal medya sitelerinde başörtüsü örtmeyi bıraktığını çeşitli yollarla duyurması, ulusal ve uluslararası medya organlarının Türkiye’deki bu olguya yönelik haberler ve röportajlar yapması² ve 2019 yılında başörtüsü örtmeyi bırakan yahut bırakmayı düşünen kadınların yine internet üzerinden “yalnizyurumeyeceksin.com” vb. platformlar kurarak bu yöndeki tecrübelerini, düşüncelerini paylaşımlarıyla birlikte özellikle dijital medya aracılığıyla görünürlük kazanmıştır. Peki kadınların başörtüsü örtmeyi bırakması, din ile olan ilişkilerini nasıl ve hangi yönde etkilemiştir? Bir başka ifadeyle, başörtüsü örtmeyi bırakmak dinden kopmak veya sekülerleşme/dünyevileşmek olarak yorumlanabilir mi? Yoksa bu süreç başka türlü dindarlıkların ortaya çıkmasına mı kapı aralamaktadır?

Bu araştırma, başörtüsü örtmeyi bırakmış olan yükseköğretim mezunu ve iş sahibi kadınların tecrübeleri ve düşünceleri üzerinden yukarıdaki sorulara cevap aramaktadır. Araştırmanın temel sorusu, “Başörtüsü örtmeyi bırakan kadınlar, dindarlıklarında ne tür değişimler tecrübe etmişlerdir?” şeklinde belirlenmiştir. Bu amaçla başörtüsü örtmeyi bırakmış olan yükseköğretim mezunu ve iş sahibi yirmi iki kadınla mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler, MAXQDA nitel veri analiz programı yardımıyla analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. İlk olarak konuyla ilgili kısa bir literatür değerlendirmesine yer verilmiş; sonra araştırmanın yöntemi ana hatlarıyla açıklanmış, son olarak da toplanan verilerin analizi ve yorumlanmasıyla birlikte başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile aralarındaki ilişkide ne gibi değişimleri tecrübe ettikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Literatür Değerlendirmesi

Türkiye’de başörtüsü örtmeyi bırakma olgusu üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde ilk olarak 2019 yılında yayımlanan iki farklı çalışma dikkat çekmektedir. “Yalnız Yürümeyeceksin” platformu üzerine yapılmış olan bu iki çalışmada, siteye gönderilen anonim mektuplar üzerine bir içerik analizi yapılmıştır. Birinci çalışma, Abdullah Özbolat ve M. Ertuğrul Evyapar tarafından yayımlanan sempozyum bildirisidir.³

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı’nın (DİB), tesettürün ve başörtüsünün kadınlar için dinî bir vecibe olduğu ve uyulması gerektiği konusunda vermiş olduğu fetva bu konuda yeterince açıklayıcı bir örnektir. bk. DİB, “Tesettür ile İlgili Karar : Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu” (Erişim 28 Mart 2023). DİB bünyesinde Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı olarak 03.02.1993 tarihinde yayımlanan bu karar, başörtüsü/turban tartışmalarının yoğun olduğu bir döneme denk gelmesi bakımından dikkat çekicidir. Zira başörtüsünün, devletin belirli kurumları da dahil olmak üzere, toplumun belli bir kesimi tarafından yoğun bir şekilde eleştirildiği dönemde DİB’in bu şekilde bir fetva/karar yayınlamış olması, başörtüsünün ana akım İslam geleneği içerisindeki önemini ortaya koymaktadır.

² Bazı örnekler için bk. *BBC News* “#10YearChallenge; Turkey Puts Spotlight on the Headscarf” (Erişim 8 Eylül 2023); *BirGün*, “Tanrı Rüzgârı Benim Saçlarımdan Esirgemez” (Erişim 8 Eylül 2023).

³ Abdullah Özbolat - M. Ertuğrul Evyapar, “Sekülerleşerek Özneleşen Başörtülü Kadınlar: Yalnız Yürümeyeceksin Platformu Örneği”, *2. Uluslararası Mersin Sempozyumu Bildiri Tam Metinleri Kitabı* (2. Uluslararası Mersin Sempozyumu, Mersin: Mer Ak Mersin Akademi Danışmanlık Yayınları, 2019), 324–343.

Özbolat ve Evyapar, bu çalışmalarında, kadınların başörtüsünü bırakma nedenlerini, Yalnız Yürümeyeceksin platformundaki anonim mektuplar (o dönem için 52 mektup) üzerinden incelemiştir. Çalışmalarında Foucault'nun *Özne ve İktidar*'da sunduğu teorik çerçeveyi esas alarak mektupları analiz eden Özbolat ve Evyapar, kadınların yedi farklı boyutta özneleştiği sonucuna ulaşmışlardır. Ceren İrem Kaya tarafından gerçekleştirilen ikinci çalışmada ise 108 adet anonim mektup incelenmiştir. Mektupları betimsel analiz ve içerik analiziyle değerlendiren Kaya, araştırması neticesinde başörtüsünü bırakma veya bırakmak isteme sebeplerinin, bazen birbirinden farklı bazen de iç içe geçmiş çok sayıda faktöre dayandığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, yine Kaya'ya göre bu süreç, kadınların içine doğdukları çevrenin dindar nitelikte olmasıyla başlamıştır.⁴

Konu hakkında yapılan çalışmalardan bir diğeri, Merve Kütük-Küriş tarafından 2021 yılında tamamlanmıştır. Üniversite mezunu 10 kadınla mülakat yapan Kütük-Küriş, çok bilinen öteki bazı faktörlerin yanında, dinî şüphe gibi faktörlerin de kadınların başörtüsü bırakma kararlarında etkili olduğu sonucuna varmıştır.⁵ Başörtüsü örtmeyi bırakan kadınlarla ilgili diğer bir çalışma, 2022 yılında Beyza Okumuş tarafından gerçekleştirilmiştir. Okumuş'un bu çalışması da benzer şekilde Yalnız Yürümeyeceksin platformuna gönderilen mektupların içerik analizine dayanmakla birlikte, çalışmada, yukarıdaki iki çalışmadan farklı olarak, bu mektuplar bilişsel çelişki teorileri çerçevesinden incelenmiş ve kadınların başörtüsü örtmeyi bırakırken yaşadıkları çelişkileri farklı taktikler geliştirerek aşmaya çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır.⁶

Türkiye'de başörtüsü örtmeyi bırakma olgusu, lisansüstü düzeyde de ele alınmıştır. Örneğin, Sümeyye Koca tarafından 2020 yılında yapılan tez, nitel bir araştırmaya dayanmakta ve söz konusu tecrübeyi yaşayan sekiz katılımcıyla yapılan derinlemesine mülakatların analizinden oluşmaktadır. Koca'nın ulaştığı sonuçlara göre, kadınlar, başörtüsü giymeyi bırakmakla, aslında başörtüsünün toplumsal boyutlarını dikkate almamalarının yanında *dinî inanç ve yükümlülükleri reddetmektedir*.⁷ Bu durum, başörtüsü bırakmayla dinden uzaklaşma arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koyması bakımından önemlidir. Konuyla ilgili diğer tez, Abdurrahman Yalçı tarafından 2021 yılında yapılmıştır. Bu çalışma, başörtüsü örtmeyi bırakma olgusunu gündelik hayatta bireysel kimlik ve din bağlamında ele almaktadır. Yalçı, tezi kapsamında başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların, Koca'nın bulgularıyla örtüşürcesine, dine eleştirel yaklaştıkları ve dinî pratiklerden de uzaklaştıkları sonucuna ulaşmıştır.⁸ Diğer yandan, Zeynep Gül Parla tarafından on dört katılımcıyla 2022 yılında gerçekleştirilen bir başka yüksek lisans tezine göre ise kadınların başörtüsü örtmeyi bırakmasında siyasi etiketlenmeden kaçınma isteğinin ağır bastığı ortaya çıkmıştır.⁹ Aynı yıl içerisinde Teşriye Ümmühan Aksaray'ın yirmi kadınla gerçekleştirdiği yüksek lisans

⁴ Ceren İrem Kaya, "Türkiye'de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri", *International Journal of Social and Humanities Sciences* 3/2 (2019), 61–84.

⁵ Merve Kütük-Küriş, "Moral Ambivalence, Religious Doubt and Non-Belief among Ex-Hijabi Women in Turkey", *Religions* 12/1 (2021), 33.

⁶ Beyza Okumuş, "Bilişsel Çelişki Teorisi Bağlamında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi", *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (2022), 281–308.

⁷ Sümeyye Koca, *The Changing Dynamics of the Headscarf Question In Turkey: The Women's Struggle to Take Off the Headscarf* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁸ Abdurrahman Yalçı, *Gündelik Hayat, Bireysel-Kimlik ve Din: Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar Örneği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

⁹ Zeynep Gül Parla, *2015 Sonrası Kadınların Başörtüsünü Çıkarma Pratikleri Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

tezinde, kadınların başörtüsünü bıraktıktan sonra kendilerini dindar olarak görmedikleri, ayrıca dindarlık ile başörtüsünü de ilişkilendirmedikleri belirlenmiştir.¹⁰ Son olarak, yine 2022 yılında Hatice Kübra Kara tarafından on bir katılımcıyla yapılan yüksek lisans tezinde, aile baskısı ve başörtüsü kimliği gibi faktörlerin kadınların başörtüsünü bırakmasında etkili olduğu gözlemlenmiştir.¹¹

Konuyla ilgili yayımlanan diğer bir çalışma Büşra Cebeci ve Nevşin Mengü'ye aittir. 2021 yılında yayımlanan söz konusu kitap iki bölümden oluşmaktadır.¹² Birinci bölümde Cebeci, Türkiye'deki durum üzerinde odaklanmakta ve bu tecrübeyi yaşayan farklı yaşlardaki, bazıları öğrenci ve bazıları ise iş hayatında olan kadınlar ile yaptığı görüşmeleri aktarmaktadır. Kitabın ikinci bölümünde Mengü, başörtüsünün İran toplumundaki yerini, hem konuyla ilgili medyada gündem olan olayları hem de İranlı katılımcılarla yaptığı görüşmeleri analiz ederek anlamaya çalışır. Kitabın genel yapısı incelendiğinde, nitelik olarak akademik bir çalışmadan ziyade, bir araştırmacı-gazeteci yaklaşımını yansıttığını söylemek mümkündür. Yakın zamanda yayımlanmış olan çalışmalardan bir diğeri, Ümit Horozcu'nun *Kayıp Giden Başörtüsü* adlı kitabıdır. Başörtüsü örtmeyi bırakmış 102 genç kadın ile mülakatlar yapan Horozcu, temelde kadınların bu kararı almalarının ardındaki nedenleri din psikolojisi perspektifinden incelemiştir.¹³

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınlar hakkında yapılan çalışmaların genellikle "Niçin?" sorusuna odaklandığı görülmektedir. Yani, yapılan araştırmalar ağırlıklı olarak kadınların başörtüsü örtmeyi bırakma sebeplerini inceleyen ve açıklayan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu araştırmalar içerisinde başörtüsünün din veya dindarlıkla bağlantısına da yer verilmiş olmasına karşın, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile ilişkilerinde tecrübe ettikleri değişimleri derinlemesine analiz eden bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu makale, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların dinî yaşantılarındaki değişim süreçlerinin mahiyetini, fenomenoloji araştırma desenini (phenomenological research design) kullanarak yorumlayıcı sosyoloji perspektifinden analiz etmeyi ve bu değişim süreçlerinde öne çıkan temaları tespit ederek, konu etrafında gelişen literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırma, konusu bakımından insanların deneyimlerini nasıl yorumladıklarını, bu deneyimlere nasıl anlamlar yüklediklerini anlamaya çalışan nitel bir araştırmadır.¹⁴ Araştırma, analiz etmeyi amaçladığı konuyla uyumlu bir biçimde, insanların deneyimlediği bir olgunun özü ve altında yatan yapı hakkında anlayış sahibi olmayı amaçlayan fenomenolojik araştırma desenine göre tasarlanmıştır.¹⁵ Araştırma için etik

¹⁰ Teşriye Ümmühan Aksaray, *Başörtüsü Kullanmayı Bırakan Kadınlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹¹ Hatice Kübra Kara, *Başörtüsü Çıkarma Deneyimi: Nitel Bir Araştırma* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹² Büşra Cebeci - Nevşin Mengü, *"Herkes İsteddiği Gibi Yaşasın": Türkiye ve İran'daki Kadınların Başörtüsünü Çıkarma Pratikleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021).

¹³ Ümit Horozcu, *Kayıp Giden Başörtüsü* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2023).

¹⁴ Sharan B. Merriam, *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation (Revised and Expanded from Qualitative Research and Case Study Applications in Education)* (San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2009), 5.

¹⁵ Merriam, *Qualitative Research*, 24-27; Michael Q. Patton, *Qualitative Research and Evaluation Methods* (SAGE Publications, 2002), 104-107.

kurul izni, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu tarafından verilmiştir.¹⁶ Araştırmanın verileri, başörtüsü giymeyi bırakan yirmi iki kadın ile yapılan derinlemesine mülakatlardan elde edilmiştir. Veriler, daha geniş kapsamlı bir araştırma projesinin bu makalenin konusuyla doğrudan ilişkili olduğu düşünülen veri setine dayanmaktadır. Araştırma örnekleminin oluşturulmasında amaçlı ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır.¹⁷ Örneklemdaki katılımcılar, a. Başörtüsü giymeyi 18 yaşından sonra bırakmış, b. Bu kararının üzerinden en az bir yıl geçmiş, c. Bir işte çalışmakta veya en az bir yıl süreyle çalışmış ve d. Üniversite mezunu olan kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcılarda başörtüsü örtmeyi 18 yaşından sonra bırakmış olma kriterinin aranma sebebi, bu kararın katılımcılar tarafından hukuken reşit kabul edildikleri yaşta ve özgür iradeleriyle alındığı varsayımına dayanmaktadır. Başörtüsü örtmeyi en az bir yıl önce bırakmış olma kriteri ise kadınların bu tercihlerindeki kararlılığı anlamak amacıyla belirlenmiştir. Ekonomik açıdan bağımsız bireylerin hayatlarıyla ilgili kararlarda daha bağımsız davranabilecekleri varsayımına dayanarak, bir işte çalışmış veya çalışıyor olmanın üçüncü bir kriter olarak belirlenmiştir. Son olarak, özellikle kadınların özerkliklerini kazanmaları ve karar alma/tercih etme özgürlüğüne sahip olmalarında eğitim seviyesinin etkili olduğu düşünüldüğünden, araştırmada üniversite mezunu olma kriteri de dahil edilmiştir.

Katılımcıların yaşı 23 ile 43 yaş arasında değişiklik göstermekte olup, yaş ortalaması 29'dur. Katılımcıların çoğunluğu İstanbul'da yaşıyor olmakla birlikte, Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşayan katılımcılara da yer verilmiştir. Bu durumun hususi bir nedeni bulunmamaktadır. Araştırmada şehir olarak İstanbul'a öncelik verilmiş olmasında, verilerin toplandığı dönemin pandemi sürecine denk gelmesinin etkili olduğu söylenebilir. Öte yandan kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılan potansiyel katılımcılar arasından katılımcı olmayı onaylayanların bir bölümü Ankara, Mardin, Düzce gibi şehirlerde yaşamaktadır. Bunun haricinde araştırmada yaşanan şehirle ilgili bir ölçüt belirlenmemiştir.

Veri toplama tekniği olarak araştırmanın konusu ve amacıyla uyumlu olacak şekilde derinlemesine mülakat tekniği tercih edilmiştir.¹⁸ Gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlarda ise veri toplama aracı için yarı-yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Yarı-yapılandırılmış görüşme biçiminin araştırmacıya planlı olma ve görüşmenin gidişatına göre esneklik tanıma gibi olanaklar sunması, bu tekniğin seçilmesinde etkili olmuştur.¹⁹ Görüşme formunun geçerlik ve güvenilirliğini tespit edebilmek amacıyla söz konusu tecrübeyi yaşamış altı katılımcı ile bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunun oluşturulması sırasında gerek pilot çalışmaya gerekse saha çalışmasına başlanmadan önce, alanında uzmanlık sahibi beş akademisyenden görüşler alınmıştır. Mülakatlar mümkün olduğunca yüz yüze yapılmaya çalışılmış, ancak araştırmanın özellikle saha çalışması aşaması COVID-19 salgınından etkilendiği için, yüz yüze görüşme yapılamadığı durumlarda muhtelif dijital uygulamalar (Google Meet, Zoom vb.) üzerinden çevrimiçi görüntülü mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

¹⁶ Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu, 16.03.2021, 2021-2/1.

¹⁷ Merriam, *Qualitative Research*, 77-79.

¹⁸ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 71.

¹⁹ Merriam, *Qualitative Research*, 90.

Bu doğrultuda, yirmi iki katılımcıdan sekizi ile yüz yüze, on dördü ile çevrimiçi görüntülü mülakatlar yapılmıştır. Yüz yüze ve çevrimiçi mülakatlar kıyaslandığında, katılımcıların kendilerini ifade etme konusunda herhangi bir sorun yaşamadığı, mülakat sorularına açık ve net bir şekilde cevap verdiği gözlemlenmiştir. Saha çalışması kapsamında Mart-Haziran 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve katılımcıların izni dâhilinde ses kaydına alınan mülakatlar, ortalama seksen dakika sürmüştür. Katılımcıların sosyo-demografik karakteristikleriyle ilgili bilgiler ise aşağıdaki Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1 Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcı No.	Yaş	Eğitim	Meslek	Kurum	Gelir	Medeni Durum	Şehir
K1*	27	Lisans	Öğretmen	Özel	Orta	Bekâr	İstanbul
K2	26	YL	Mimar	Özel	Orta	Bekâr	İstanbul
K3	24	YL	Psikolog	Özel	Orta	Bekâr	İstanbul
K4	28	Lisans	Öğretmen	Özel	Orta	Bekâr	Sakarya
K5	25	Lisans	Avukat	Özel	Orta	Bekâr	Bursa
K6	25	Lisans	Reklam Yazarı	Özel	Orta	Bekâr	Ankara
K7	31	Lisans	Öğretmen	Kamu	A-O*	Bekâr	İstanbul
K8	30	Doktora	Akademisyen	Kamu	Orta	Bekâr	Mardin
K9	28	YL	Stajyer & Asistan	Özel	Orta	Evli	İstanbul
K10	23	Lisans	Mühendis	Özel	Üst	Bekâr	Düzce
K11	43	Doktora	Memur	Kamu	Orta	Bekâr	İstanbul
K12	29	Lisans	Editör	Özel	Ü-O	Evli	İstanbul
K13	29	Doktora	Asistan	Kamu	Orta	Bekâr	İstanbul
K14	41	YL	Fotoğraf Sanatçısı	Özel	A-O	Bekâr	İstanbul
K15	34	Doktora	Akademisyen	Kamu	Orta	Bekâr	İstanbul
K16	23	Lisans	Reklam - Tasarım	Özel	A-O	Bekâr	İstanbul
K17	23	YL	Garson	Özel	A-O	Bekâr	Bingöl
K18	23	Lisans	Memur	Kamu	A-O	Bekâr	Van
K19	35	YL	Öğretmen	Kamu	Orta	Bekâr	Bursa
K20	29	Lisans	Mühendis	Özel	Orta	Bekâr	İstanbul
K21	31	YL	Memur	Kamu	Ü-O	Evli	İstanbul
K22	31	YL	Öğretmen	Özel	Orta	Bekâr	İstanbul
Ortalama	29						

*K: Katılımcı, YL: Yüksek Lisans, A-O: Alt-Orta, Ü-O: Üst Orta

Verilerin analizi ve yorumlanmasında anlayıcı-yorumlayıcı sosyolojik gelenek (*verstehende soziologie*) benimsenmiştir. Anlayıcı-yorumlayıcı yaklaşım, insanların kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduklarını anlamayı amaçladığından, bu yaklaşımın bu araştırma için uygun bir tercih olacağı düşünülmüştür.²⁰ Bununla birlikte, yine araştırmanın amacı göz önünde bulundurularak, veri analizi için *içerik analizi* yöntemi

²⁰ W. Lawrence Neuman, *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches: Pearson New International Edition* (USA: Pearson Education Limited, 2013), 103–104.

tercih edilmiştir.²¹ Bu doğrultuda ses kaydına alınan görüşmelerin transkripsiyonu yapılmış, ardından bu metinler birden fazla kez okunarak katılımcıların verdiği cevaplar üzerinde kodlar oluşturulmuş ve bu kodlar şemalar halinde düzenlenmiştir. Şema halinde düzenlenen kodlar farklı temalar altında kategorize edilmiştir. Bu şekilde katılımcıların cevaplarındaki örüntüler ortaya çıkarılmaya çalışılmış, veri analizi ve yorumlar yapılmıştır. Kod ve temaların oluşturulması aşamalarında ise MAXQDA nitel veri analiz programı kullanılmıştır.

3. Başörtüsü Örtmeyi Bırakan Kadınların Din ile İlişkileri²²

Bireylerin din ile ilişkilerini etkileyen birden fazla faktörün var olduğu gerçeği dikkate alındığında, tek faktörün temel alınarak söz konusu ilişkiye dair yapılacak analiz ve yorumların eksik ve yanıltıcı olacağı izahtan varestedir. Ayrıca, başörtüsü hem ana akım dinî gelenekte giyim kodunun belki de en önemli bileşenidir hem de dinî anlama sahip bir sembol olarak sürekli ve somut bir şekilde gözlemlenebilen bir unsurdur. Bu nedenle kadınların başörtüsü örtmeyi bırakması, doğal olarak din ile ilişkilerinin mahiyetine dair ciddi meydan okumalarla muhatap olmalarını da kaçınılmaz hale getirmiştir. Öte yandan, araştırmanın başında, başörtüsü örtmeyi bırakanların din ile ilişkilerinde müspet veya menfi yönde bir değişimin olup olmadığına dair bir hipotez veya önyargı söz konusu değildir. Buna dair bir sonuca ulaşmak, ancak sahadan elde edilen verilerin analizi ve yorumlanmasıyla araştırmanın sonunda mümkün olabilir. Bu amaçla katılımcılara başörtüsü örtmeyi bıraktıktan sonra, önceki döneme kıyasla dinî yaşantılarında ve dinî duygu ve motivasyonlarında değişim yaşayıp yaşamadıkları, böyle bir değişim yaşamışlarsa bunu nasıl tarif edebileceklerine dair sorular yöneltilmiştir. Veri analizi sonuçlarına göre, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların dinî yaşantılarında birbirleriyle ilişkili olmalarına karşın farklı dört boyut tespit edilmiştir: 1. Kurumsal dine bağlılık, merak ve samimiyette artış, 2. Kurumsal din ile ilişkinin mahiyetinin korunması, 3. Kurumsal dinden kısmen uzaklaşma ve 4. Kurumsal dinden kopuş. Diğer taraftan, araştırma sonuçları, kadınların din ile ilişkilerinin daima tek bir boyutla sınırlı olmadığını, zaman zaman farklı boyutlar arasında geçişler yaşayabildiklerini göstermiştir.

3.1. Kurumsal Dine Bağlılık, Merak ve Samimiyette Artış

Araştırmada, başörtüsü örtmeyi bırakan sekiz katılımcı önceki döneme nazaran din ile ilişkilerinde dine bağlılık, merak ve samimiyette artış yaşadıklarını belirtmiştir. Katılımcılar, bahsettikleri bu artışın nedenini farklı şekillerde açıklamışlardır:

Daha çok inandığımı hissediyorum. ... çünkü herhangi bir kısıtlama veya herhangi bir şey yok. Ya şunu görüyorum en azından, din bana özgürlük hakkı tanıyor. İstersem kapanabilirim, istersem açılabilirim. Açıldığımda yani tutup da Allah'ın lanetli kulu olmadım sonuçta. Bundan dolayı da hani o başörtüsünün kısıtlaması olmayınca açıkçası daha pozitif bakmaya başladım. Daha rahat bakmaya başladım.” (K22)

“... Davranışlarımda hiçbir değişikliğim yok. Çünkü öyle bir tepki gelecek, o da çok çirkin yani. Aforoz edilirim diye. ... Yani aynen, diyorum ya çevremi değiştirmedığım için 'Bu kız da ne oldu!' filan. Bunun olmaması için uzun bir süre sakin kaldım yani. Sakinlikten kastım, böyle görsünler diye ekstra çaba harcıyorsun yani. Hiçbir şey değişmediğini göstermeye çabalıyorsun. (K1)

²¹ Yıldırım - Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 239.

²² Bu metin boyunca kullanılmış olan *din* kavramıyla kastedilen, ana akım İslam dinî geleneğidir. Yapılan analiz ve yorumlarda bu durum göz önünde bulundurulmuştur.

... Orada, yani tezi yapmak için onların içine çok girip çıktım ve insanların yani gerçekten hani tasavvufun verdiği işte Allah aşkıyla ilgili bir temel zemin vardır ya, orada o insanların gerçekten çok ciddi, öyleler de, çok ciddi Allah aşkları olup da hani bu şekilde [başörtüsü örtmeden] hayatlarını sürdürmeleri de dikkatimi çok çekti. ... Ya, bu onun cevabı olabilir yani, evet. Derin tecrübeyle ilgili belki bir daha yakınlık, daha derinleşme yaşadım ama zaten hani dinî işte yani ritüellerle ilgili herhangi işte namaz, 5 vakit namaz kılma ya da işte oruç tutma falan bunlar zaten devam eden şeyler. Ama derin tecrübe dediğimiz durumda bana daha olumlu bir katkısı oldu. (K11)

Yukarıdaki ifadeler sırayla incelendiğinde, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile ilişkilerinde yaşadıklarını söyledikleri olumlu değişimlerin farklı nedenlere dayandığı anlaşılıyor. Buna göre ilk olarak baskı ve kısıtlama unsurlarının ortadan kalktığına dair yapılan vurgu dikkat çekicidir. Katılımcı 22, başörtüsü örtmeyi bıraktıktan sonra, başörtüsünün getirdiği “kısıtlama”nın kalktığını ve dolayısıyla duygu boyutunda dine “daha çok inandığını” ve dine karşı olumlu bir tutum geliştirdiğini açıklamıştır. Burada katılımcının bahsettiği kısıtlamanın, TÜBİTAK projemizde başörtüsünün temsil-kimlik ağırlığı olarak kavramsallaştırdığımız faktörle yakından ilgili olduğu anlaşılıyor.²³ Başörtüsünün temsil-kimlik ağırlığı, kadınların giymiş oldukları başörtüsünden dolayı, istemeseler dahi, temsil ettikleri ve üzerlerinde taşıdıkları (Müslüman-muhafazakâr) kimliğe karşı bir taraftan özellikle belli çevrelerde gündelik hayatta yüz yüze geldikleri basmakalıp fikir ve görüşlerin, diğer taraftan da insanların kendilerinden beklentilerinin meydana getirdiği psikolojik yük olarak anlaşılabilir. Bu yükün oluşmasında başörtülü kadınların yeterince modern olmadıkları, “geri kafalı oldukları,” yalnızca belirli bir siyasi partiyi destekledikleri gibi çeşitli ön yargıların yanı sıra kılık kıyafetlerinin görünümü, davranışlarına ve hareketlerine dikkat etmeleri gerektiği gibi hususlardaki beklentiler önemli rol oynamaktadır. Söz konusu yükün oluşturduğu baskı, kısıtlama ve benzeri durumlar kadınların başörtüsü örtmeyi bırakmalarında olduğu gibi, din ile ilişkilerini de etkilemiştir. Zira din ile ilgili konularda birey üzerinde oluşan baskının, kısıtlamanın ve bunların neden olduğu stresin bireylerde soğuma, düşmanlık, geri çekilme, saldırı gibi davranışlar şeklinde olumsuz tepkilere yol açması, bireylerin din ile ilişkilerinde olumsuz etkilerle sonuçlanabilmektedir.²⁴ Katılımcı 22’nin “Allah’ın lanetli kulu olmadım sonuçta,” şeklindeki ifadesi, aslında başörtüsü örtmeyi bırakmadan önce bu konuda hissettiği baskıya işaret eder niteliktedir. Bununla birlikte, katılımcılardan bazıları, başörtüsü örtmeyi bıraktıktan sonra bu ağırlığı geride bıraktıkları için dinî yaşantılarında Kur’an kıraati (Katılımcı 20), dinî metinler okunması (Katılımcı 2), ibadetlerin gözetilmesi (Katılımcı 10) gibi hususlarda olumlu yönde bir artış yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Yine

²³ Bu husus, gerek TÜBİTAK projesinde ve gerekse bu proje verileri kullanılarak yapılan yüksek lisans tez çalışmasında sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Yapılan analizler neticesinde başörtüsünün temsil-kimlik ağırlığı faktörünün, kadınların başörtüsüyle ilgili olarak hayatlarının muhtelif alanlarında karşılaştıkları ve onları çeşitli şekillerde etkileyen bir faktör olduğu tespit edilmiştir.

²⁴ Başörtüsü örtmeyi bırakan kadınlar üzerine araştırma yapan Yalçı, kısıtlama ve baskı unsurlarının dinden uzaklaşmaya neden olduğuna dair benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bk. Yalçı, *Gündelik Hayat, Bireysel-Kimlik ve Din: Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar Örneği*, 214-219; Ayrıca kısıtlama ve baskının bireyin dinden uzaklaşmasına neden olması hakkında farklı örnekler için bk. Hamdi Tayfur (ed.), *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler...* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022); Ali Ayten vd., “Formation and Consequences of the Conversion Process: A Qualitative Study of Adult Converts”, *İlahiyat Studies* 10/2 (2019), 141-181.

Katılımcı 22 örneğinde görüldüğü gibi, baskı unsurunun ortadan kalktığı durumlarda bireylerin daha rahat/özgür bir şekilde hareket imkânı bulması ve böylelikle dine yönelmesi de mümkündür.

Öte yandan Katılımcı 1, başörtüsü örtmeyi bıraktıktan sonra dinî inancında bir değişme yaşamamış olduğunu ifade etmekle birlikte, bu durumu çevresindekilere gösterebilmek ve kararından dolayı çevresinden gelebilecek tepkileri engelleyebilmek içinse gereğinden fazla çaba harcadığını ve daha dikkatli davranmak zorunda kaldığını itiraf etmiştir. Bu bağlamda, katılımcının dinî yaşantısında bir artış/yoğunluk yaşadığını söylemesine karşın, kendisini böyle bir ispat ve aklama gayretine girişmek zorunda hissetmesi, başka türden bir baskıya direnme taktiği olarak da yorumlanabilir. Nitekim katılımcının, “aforoza edilmekten”, yani çevresi tarafından dışlanmaktan çekinmesi de dine yönelik böyle bir davranış sergilemesinde etkili olmuş olabilir. Bu yönüyle, katılımcının, dinî inanç ve pratikler gibi konularda aslında bir değişim yaşamadığını çevresine kanıtlayarak, gelebilecek türlü baskıları savuşturma çabası içinde olduğu söylenebilir.

Katılımcı 11 ise daha farklı bir konumdadır. Katılımcı bir araştırma yaparken tanıdığı bir dinî grubun yaşam tarzından, Allah’a karşı sevgilerinin seviyesinden etkilendiğini ve dinî pratiklerinde herhangi bir değişim yaşamamasına karşın, dinî yaşantısının tecrübe ve maneviyat düzeyinde eskisine göre daha saf, daha sahih ve daha derinlikli bir hale evrildiğini belirtmiştir. Katılımcının zikrettiği dinî grupta, kadınların başörtüsü örtmemesinin ve bu konuda baskı veya telkinde bulunulmamasının, katılımcı üzerinde olumlu bir etki bırakan diğer bir faktör olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, katılımcının, başörtüsü örtmeyen bir bireyin de Allah’a derin bir aşkla bağlanabileceği fikrinin toplumsal bir karşılığının olduğunu görmesi, süreci daha az sorunla atlatmasına yardımcı olduğu anlaşılıyor.

Belirtildiği üzere, başörtüsü örtmeyi bırakan katılımcıların din ile ilişkilerinde olumlu yönde bir artış veya yoğunlaşma gözlemlenebilir. Araştırmada yer alan katılımcıların bu deneyimleri, çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Ayrıca, yukarıda sunulan katılımcı ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, katılımcıların din ile ilişkilerindeki bu artışın hem dinî pratik boyutunu hem de inanç ve duygu boyutunu içerdiği söylenebilir. Bu bağlamda, bu çalışmada yer alan üç katılımcının ifadelerinin ötesinde, Katılımcı 2, Katılımcı 5, Katılımcı 10, Katılımcı 20 ve Katılımcı 21 de benzer tecrübeler yaşadığını kendileriyle gerçekleştirilen mülakatlarda belirtmiştir.

3.2. Kurumsal Din ile İlişkinin Mahiyetinin Korunması

Araştırmada, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile ilişkilerinde, bazı durumlarda, önemli bir değişim meydana gelmediği de tespit edilmiştir. Örneklem grubundaki başörtüsü örtmeyi bırakan dört katılımcı, dinî yaşantılarında bir değişiklik olmadığını, her şeyin aynı düzeyde devam ettiğini dile getirmiştir. Katılımcılara göre bu durum, başörtüsünün kendi dinî yaşantılarında etki yaratacak boyutta bir unsur olmamasından veya başörtüsü örtmeyi bırakma sebeplerinin din-dışı nedenlere dayanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim konu hakkında, katılımcılardan bazıları şunları dile getirmiştir:

... Çünkü şöyle bir şey yok yani benim burada işte Allah’a öfkelenip de başını açmak gibi bir şey yok yani, haşa. Yani benimki tamamen kimlikle alakalı bir durum ... ve

şunu da düşündüm, benim başörtüsünü çıkarmış olmam işte Allah'la olan irtibatımda bir azalma meydana getirecek mi diye. Şu an onu hissetmiyorum ve illa böyle olmak zorunda olduğunu da düşünmüyorum. (K12)

Yani, şöyle, nasıl ki tesettüre girdikten sonra bir anda bana böyle bir enerji gelmediyse, hani işte ibadetlerime böyle yoğun bağlılık, böyle ekstra bir şey gelmedi. ... Onun dışında, çıkarttıktan sonra da bana bir şey, benden bir şey götürmedi. Yine ben aynıyım, fikirlerim aynı. ... Ve açıldıktan sonra uzaklaşma oldu mu, dediğim gibi yine ben, ben olduğum için, tesettürümün son dönemlerinde de zaten yoğun ibadet yapmıyordum. Açıldıktan sonra da bir şey değişmedi. (K6)

Katılımcı 12'nin ifadeleri analiz edildiğinde, din ile ilişkisinde bir değişim meydana gelmediğini söylemek mümkündür. Katılımcıya göre bu durum aslında başörtüsü örtmeyi bırakma sebebiyle alakalıdır. Zira katılımcı, bu kararında etkili olan temel faktörün din değil, daha ziyade "kimlikle alakalı bir durum", yani bizim kavramsallaştırmamızla başörtüsünün temsil-kimlik ağırlığı faktörü olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle, bazı durumlarda kadınlar için başörtüsünün kimlik boyutunun, dinî boyutundan daha belirleyici olduğu söylenebilir. Katılımcı 12'nin de temel sorunu bu kimlik boyutu olduğundan, başörtüsü örtmeyi bırakmış olmanın onun din ile ilişkisinde bir değişime neden olmadığı anlaşılmaktadır. Katılımcıya göre, başörtüsü örtmeyi bırakmadan önceki ve sonraki dönem arasında dinî yaşantı noktasında müspet veya menfi bir yönde değişim yaşanmamıştır.

Katılımcı 6'ya göre, başörtüsü örtmeyi bırakmak, dinî yaşantısında herhangi bir değişime yol açmamıştır. Katılımcı, bu durumun başörtüsü örtmeye başladığı dönemdeki durumu açıklamak için de geçerli olduğunu düşünmektedir. Her iki durumda da başörtüsünün, katılımcının dinî yaşantısında ne pratik ne de duygu/inanç boyutunda bir yoğunluk veya artışa neden olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dikkate değer bir husus, katılımcının kendisini dindar biri olarak tanımlamamasıdır. Katılımcı, dinî ritüelleri yoğun bir şekilde yerine getirmediğini, başörtüsünden önce veya sonra dinî yaşantısında yoğun bir değişim yaşanmadığını ifade etmektedir. Katılımcı 6 ve Katılımcı 12'ye ek olarak, Katılımcı 13, Katılımcı 15 de benzer şekilde din ile ilgili yaklaşımlarında herhangi bir değişim tecrübe etmediklerini ifade etmiştir.

3.3. Kurumsal Dinden Kısmen Uzaklaşma

Araştırma sonuçlarına göre, başörtüsü örtmeyi bırakan katılımcıların dinî yaşantılarındaki yoğunluğun azaldığı ve bu bireylerin dinden kısmen uzaklaştıkları tespit edilmiştir. Örneklemdaki beş katılımcı, başörtüsü örtmeyi bıraktıktan sonraki dönemde, önceki döneme kıyasla dinden uzaklaştıklarını ve din ile ilişkilerinin zayıfladığını ifade etmiştir:

... Daha sonra da dinî emir ve yasakların hayatımda daha az olmasını istedim. Yani daha az dindar oldum desem daha doğru olacak. Ama hâlâ kendimi hem Allah'a inanan, hem de Müslüman olarak görüyorum. Zaman zaman ritüelleri yerine getiriyorum. Namaz, oruç bunlar da tamamen çıkmış değil hayatımdan. ... (K8)

Ben değişmediğini düşünüyorum. Ama şöyle, bazı şeylerin daha azaldığını düşünüyorum sadece. ... Tabii ki de kapalı olduğum dönem kadar dine daha çok yakın değilim. Tamamen boş vermiş kısmım da yok, ama o dönem olduğu kadar da yakın değilim. ... İş hayatına girince bence böyle daha hani düzenim değişti, başka hani okuldur, yetişmem lazım çok erken kalmam gerekiyor, 5'te-6'da okuldan çıkıyorum

geliyorum... Hani, aslında yaşadığım hayat birazcık daha, tabii ki de bu bir neden değil ama hani kendimin daha çok meşgul olduğunu düşünüyorum. (K4)

... Ama kapalıyken, yani tesettürlükten geçirdiğim o iki yılı düşünüyorum, ortaydı. Şu an kötü diyebilirim. ... Yani, üşengeçlik midir, nedir. Şunun da etkisi var sanırım, çevredekiler sizi etkiliyor. Ben ilk namaza başlarken kimseden etkilenmemiştim, gene kendi kendime bir gelmişti başlıyorum deyip bir anda başlamıştım. Ama mesela şey, bu biraz daha böyle savsaklamaya başladığım zamanlar etrafımda yakın arkadaşlarımdan kılanlar da savsaklamaya, hep beraber savsakladık yani. Baktım onlar savsaklıyor, ‘Ona günah değil de, bana mı günah?’ oldu, ne oldu bir şey oldu. Şimdi biraz da yakın arkadaşlar savsaklayınca ben de savsakladım. Çünkü ortak yaptığımız bir şey ya. ... (K3)

Alıntılardan da anlaşılacağı üzere, başörtüsü örtmeyi bırakan katılımcıların dinden kısmen uzaklaşmaları mümkün olsa da bu yöndeki tecrübeler birbirinden farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda katılımcıların din ile ilişkilerinde tecrübe ettiklerini söyledikleri uzaklaşma, *sekülerleşme* kavramıyla ya da yerel faktörleri daha iyi açıklayan *dünyevileşme* kavramıyla izah edilebilir.²⁵ Bu doğrultuda, öncelikle Katılımcı 8’in yukarıdaki ifadeleri incelenecek olursa, kurumsal dinden kendi iradesiyle ve *kısmen* uzaklaştığını söylemek mümkündür. Zira katılımcı kendisini hâlâ Allah’a inanmakta olan ve Müslüman bir birey olarak tanımlarken, öte yandan da “dinî emir ve yasakların hayatında daha az olmasını” isteyerek yine kendi ifadesiyle “daha az dindar” olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla katılımcı, herhangi bir dış faktörün zorlayıcı etkisi bulunmadığı halde dinden kendi iradesiyle uzaklaşmış olduğunu söylemesine karşın aslında din ile bağlarını tamamen koparmamıştır. Aydınalp, buna benzer dünyevileşmeleri *iradî özerk dünyevileşme* olarak tanımlamaktadır. İradî özerk dünyevileşmelerde, bireyin bilinçli bir biçimde ve hür olarak yaptığı seçimler sonucu dinden uzaklaşması söz konusudur.²⁶

²⁵ Sekülerleşme kavramı yerine dünyevileşme kavramının tercih edilmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, sekülerleşme kavramı, tarihsel süreç içerisinde pek çok farklı anlam kazanmış ve dolayısıyla kavramla ilgili bir anlam karmaşası ortaya çıkmıştır. İkinci olarak, sekülerleşme tezinin ne ölçüde geçerli olduğunun sıklıkla tartışıldığı günümüzde bu tezin Batı-dışı toplumlar, özellikle de İslam dinî geleneğine mensup toplumlar için açıklayıcılığının da ayrıca tartışmalı olması söz konusudur. Son olarak, dünyevileşme kelimesi gerek dünyaya yönelme, (bu) dünyaya ait süreçlere öncelik tanıyarak yaşama, (bu) dünyaya dalma gibi anlamlar taşıdığı için, gerekse dünyevileşme kelimesinin kökündeki dünya ve sekülerleşme kelimesinin Latince kökeni olan saeculum kelimelerinin etimolojik olarak benzerlik arz etmesi nedeniyle, yerel olanı daha iyi ifade eden bir kavram olan dünyevileşmenin kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Bununla beraber, bir yandan Türk toplumunun nevi şahsına münhasır uygulamaları ve süreçlerini izah edebilecek yerel bir kavramın kullanılması, diğer yandan farklı tecrübeler aracılığıyla farklı dünyevileşme biçimleri ortaya çıkabileceği için bu farklılıkları analiz edebilecek bir kavram veya teorinin tercih edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, bu kriterleri yeterli ölçüde sağladığı düşünüldüğünden, Halil Aydınalp tarafından geliştirilmiş olan özerk dünyevileşmeler terimi kullanılacaktır. Aydınalp’e göre, özerk dünyevileşmeler, bireyin bir yandan din konusundaki pozisyonunu hususi koşulları doğrultusunda kendi iradesiyle belirleyebildiği, öte yandan sosyal norm ve değerlerle ayrışacak kadar güçlü ve cüretkâr düzeyde bir bireyleşmenin olmadığı dünyevileşme türüdür. Burada bahsedilenler hakkında daha detaylı bilgi için bk. Larry Shiner, “The Concept of Secularization in Empirical Research”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 6/2 (1967), 207–220; Ernest Gellner, “Foreword”, *Islam, Globalization and Postmodernity*, ed. Akbar S. Ahmed - Hastings Donnan (London: Routledge, 1994), xi; Halil Aydınalp, “Yerel Bir Dünyevileşme Kavramı: ‘Özerk Dünyevileşmeler’”, *Sekülerleşme Tartışmaları*, ed. M. Ali Kirman - Volkan Ertit (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 155, 177.

²⁶ Aydınalp, “Özerk Dünyevileşmeler”, 179.

Katılımcı 4'ün ifadeleriyle, daha farklı bir dünyevileşme türüne işaret ediyor gibi görünmektedir. Katılımcı 4 de benzer şekilde din ile ilişkisinde bir değişim olmadığını, diğer bir ifadeyle hâlâ dine inanmaya devam ettiğini belirtmiştir. Ne var ki, iş hayatına girdikten sonra oluşan çalışma yoğunluğundan ötürü dinî ritüelleri yerine getirmekte zorlandığını ve bu anlamda bir uzaklaşma yaşadığını dile getirmiştir. Burada katılımcının dinden kısmen uzaklaşmasında kendi kontrolü dışındaki faktörlerin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Aydınalp, bu şekilde kişinin kendi iradesi dışındaki faktörlerin dayatmasıyla dünyevileşmesini *icbârî özerk dünyevileşme* olarak adlandırmaktadır. İcbârî özerk dünyevileşmelerde yine bireyin bilinçli seçimi bulunmaktadır, fakat burada özgür bir seçim olması durumu yoktur. Diğer bir ifadeyle, bu tür bir dünyevileşme, bilinçli bir seçim olmasına karşın alternatif bir seçim yapmanın veya tutum geliştirmenin son derece zor olduğu durumlardaki dünyevileşmelerdir.²⁷

Katılımcı 3 ise başörtüsü örtmeyi bıraktıktan sonraki dönemde din ile ilişkisinin önceki döneme kıyasla daha “kötü” bir durumda olduğunu söylemiştir. Din ile ilişkisinin mevcut durumunu değerlendirdiğinde, katılımcının bu noktada olmasının sebebini çevresindeki arkadaşlarının yaşayış biçimiyle ilişkilendirdiği görülmektedir. Katılımcı, kendisi gibi dindar olan arkadaşlarının zamanla dinden uzaklaşması neticesinde, kendisinin de onlara ayak uydurarak dinden uzaklaştığını ifade etmiştir. Bu durum, Aydınalp'in *kanıksayarak özerk dünyevileşme* adını verdiği dünyevileşme türüyle açıklanabilir. Kanıksayarak özerk dünyevileşmede, bireyin bilinçli olarak yapılmış rasyonel bir seçimi söz konusu değildir. Daha ziyade, davranışın veya tutumun bireyde fazlaca yer edinmesi veya bireyin bunda bir zarar görmemesi neticesinde sorgulayıp önemsemediği, zaman içerisinde *kanıksadığı* dünyevileşmeler söz konusudur.²⁸ Burada da katılımcının durumu, Aydınalp'in tanımıyla benzerlik göstermektedir. Nitekim katılımcı, arkadaşlarının dinî ritüelleri terk etmeye başlamasıyla birlikte “Ona günah değil de, bana mı günah?” şeklinde bir düşünceyle hareket etmiş, diğer bir ifadeyle dinî ritüelin terk edilmesini *zararsız görerek* kanıksamış ve dünyevileşmiştir.²⁹ Ancak yine de katılımcının kurumsal dini tamamen terk etmesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Burada ifadelerine yer verilen katılımcılar dışında Katılımcı 9 ve Katılımcı 19 da benzer şekilde kurumsal dinden, tamamen olmasa da uzaklaştıklarını dile getirmişlerdir.

3.4. Kurumsal Dinden Kopuş

Yapılan analizler neticesinde, araştırmada başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların dinî yaşantılarında meydana gelen diğer bir değişim, kurumsal dinin tamamen terk edilmesi olarak belirlenmiştir. Görüşme yapılan katılımcılardan beşinin, kurumsallaşmış din anlayışını büyük ölçüde terk ettikleri görülmüştür. Bu yönde bazı katılımcıların aşağıdaki ifadeleri durumun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:

²⁷ Aydınalp, “Özerk Dünyevileşmeler”, 180.

²⁸ Aydınalp, “Özerk Dünyevileşmeler”, 181.

²⁹ Bu ve benzeri tutum ve davranışlar, sosyal psikolojinin önemli teorilerinden biri olan uyum teorisi (conformity theory) ile de izah edilebilir. Zira özellikle bu tarz örneklerde, katılımcıların, ibadetleri terk etme edimini içselleştirilmiş bir davranıştan ziyade bir çoğunluğa veya ortama uyma taktiği olarak tercih etmiş olmaları mümkündür. Ancak bu durumun net bir şekilde ortaya koyulabilmesi için daha ileri araştırmalar yapılması gereklidir. Konuyla ilgili olarak bk. Elliot Aranson, *The Social Animal* (New York, NY: Worth Publishers, 2008), 13–59.

Hem kendimi hem dini beraber aynı şekilde sorguladım ve sonucu bu oldu bence. ... Yani şimdi mesela, desen ki işte “Sen çok inançlı biri misin?” Hayır derim. Yani “İnanıyor musun” deseniz, hayır derim yani. ... O sorgulama sürecinden sonra yani İslam, İslam, bilmiyorum İslam demeyelim de, genel olarak şu anda yaşanan Müslümanlık anlayışı. ... Bana çok ters geldi. İslam’ın da belli başlı şeyleri, genel olarak din kavramı da bana çok sıkıntılı bir kavram olarak geliyor. Yani dini bir baskılama aracı olarak görüyorum. Yani önemsiyorum da. Mesela din kalksa, dinin yerine ne koyarız? Yani toplum ne koyar? Bence zor, bir şey koyamaz, çok boşluğa düşer. Ki şu anda da bunu yaşıyoruz. Ama benim için de şu an boş yani, çok dolu bir şey değil. (K17)

... Ondan sonra şeyi sorguladım bir de, ben hani biraz, ya şu an daha çok panteizme yani çok yakın bir düşüncedeyim. Çünkü oldum olası ben doğayla, evrenle biraz iç içeyim, biraz derin düşünüyorum. Hakikaten bu arada enerjiyi, çekim enerjisini biliyordur, bunu kullanıyorum. ... Şöyle, dediğim gibi artık hani örtü son nokta olduğu için, evet örtüyü onu çıkarttığımda hani din ile ilişkimin kalmadığını zaten sembolik olarak anlamış oldular. ... (K18)

... Varoluşsal sorgulamaların çok ciddi devam ettiği bir süreç yaşadım tabi ki bu olay devam ederken. Uzunca bir süre klasik İslam öğretisinde devam ederken ondan sonra klasikte de kalmamaya başladım. Daha bize öğretilen din nereden geldi, kim anlattı, nasıl anlattı, biz neye inanıyoruz, ‘Ha, böyle söylüyorlar, bunu böyle yapın diyorlar, bunun mantığı felsefesi bu. Ha, tamam evet...’ sürüye hitap meselesi, artık kendimi sürüden görmüyorum sanırım ya. ... [başörtüsünden sonra dinî duygu ve motivasyon hakkında:] ... Öncelikle din korktuğum bir şey olmaktan çıktı. Daha vicdani bir şey haline geldi. ... (K7)

... benim için Kuran hala referans noktası. Ben hâlâ ‘La ilahe illallah, Muhammedün Resulullah’ diyorum. Yani ben hala Allah’a inanıyorum, onun elçilerine de inanıyorum, mesajına da inanıyorum. Ama artık kesinlikle Müslümanım demiyorum. ... Hâlbuki şu an insanların inandığı İslam’ın, yani toplumda şu an yaşayan dinin ben Allah’ın vahiy ettiği İslam olduğuna inanmıyorum. Onların aklındaki İslam’a göre ben gerçekten Müslüman değilim. ... ‘Bu devirde Müslüman olmayı bırak, Hanif olan kurtulur,’ dedim yani. Çünkü bugün, bu devirde Müslüman olma iddiası çok büyük bir iddia yani. Biz Ehli Kitap olabiliriz de Müslüman olabilir miyiz bilmiyorum yani. Ama en iyisi bir Hanif olalım, gerisi kolay yani. Hanif olanlar kurtuldu, çünkü yani o bak çok büyük bir sorgulamaydı benim için. Diğer semavi dinlerin tahrif olduğu dönemlerde Hanif olanlar kurtulmuştu. Bugün İslam, bana göre, bana sorarsan, haddimi aşıyorum affola, günümüzde yaşanan İslam bence, bak Kuran’dan bahsetmiyorum din algısından bahsediyorum, tahrif olmuştur yani. Bu, Peygamber’in vaaz ettiği bir İslam değil yani bugün. ... (K14)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılabilirceği üzere, her ne kadar katılımcılar kurumsal din ile aralarına mesafe koyduklarını belirtse de bu süreç farklı şekillerde tezahür etmiştir. Yine, katılımcıların hepsi belirli bir sorgulama süreci yaşadıklarını dile getirmiş ve bu süreçlerin sonucunda vardıkları noktalar da birbirinden nispeten farklılaşmıştır. Söz gelimi Katılımcı 17, yaşadığı sorgulama süreciyle birlikte dini, toplumda baskılayıcı ve kısıtlayıcı bir işlev gördüğü gerekçesiyle eleştirerek şu anda inançlı bir insan olmadığını ve dini terk ettiğini ifade etmiştir. Katılımcının, dinin toplumdaki rolünü kabul etmesine karşın dini terk yönünde karar almasının altında yatan önemli faktörlerden birinin, toplumdaki yaygın din algısı ve “dindarların” söylemleriyle eylemleri arasındaki tutarsızlıkların yarattığı hayal kırıklığı olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcının dinin toplumdaki önemine dair yorumlarında yapısal-işlevselci paradigmayı benimser bir

tarzda dinin müspet yönüne vurgu yapması, almış olduğu sosyoloji eğitiminin kendisindeki etkilerini ortaya koyar niteliktedir. Öte yandan, Katılımcı 18 ise yine bir sorgulama sürecinin ardından kurumsal dini terk ettiğini belirtmiş olmakla birlikte hâlâ panteist unsurlar içeren bir *inanca* sahip olduğunu ifade etmiştir.

Katılımcı 7'nin yaşadığı, kendi ifadesiyle, “varoluşsal sorgulamalar,” din ile ilişkisini de sorgulamasını beraberinde getirmiştir. Bunu sorgulayan katılımcı nihayetinde kurumsal dini terk ettiğini “artık kendimi sürüden görmüyorum” ifadeleriyle izah etmiş ve din ile ilişkisinde “daha vicdani” bir yaklaşım benimsediğini söylemiştir. Buna ek olarak, katılımcının bu süreç içinde farklı noktalara vardığı da görülebilir. Zira katılımcı söz konusu sorgulamaları yaptığı dönemde “klasik İslam öğretisi”ne bağlı kalmaya devam ederken, başörtüsü örtmeyi bıraktıktan sonraki dönemde ise daha farklı okumalar yaparak sonunda dini, vicdan boyutuyla değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, katılımcının bir yandan “sürüden” ayrılmış olması diğer yandan ise dini vicdanî bir şey olarak görmesi, deist yahut ateist yönde bir dönüşümden farklı bir mahiyet arz eden ve dolayısıyla kavramsallaştırılmayı gerektiren farklı ve yeni bir dönüşüme işaret etmektedir.

Katılımcı 14'ün ifadeleri, konuyla ilgili oldukça ilginç bir örnek sunmaktadır. Katılımcı 17'ye benzer şekilde, yaşanan dine (yaşanan İslam'a) karşı eleştirel yaklaşan katılımcı, İslami tevhit inancının ilkelerine hâlâ bağlı olduğunu belirtmiştir. Kutsal bir kitap olarak Kur'an'ın değil fakat İslam'ın yaşanış biçiminin tahrif edildiğini vurgulayan katılımcı, bu nedenle kendisini “Müslüman” olarak adlandırmamakta ve günümüzde Hanif olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla burada katılımcının kurumsallaşmış dini terk ettiğini söylemek mümkündür. Ancak, Katılımcı 14, her ne kadar sorgulama sürecinin ardından kurumsallaşmış din ile arasına mesafe koyduğunu söylese de temel İslami inançları benimsemeye devam ettiğini de ifade etmektedir.³⁰ Öte yandan, katılımcının ifadelerinden, kurumsal dine karşı bu şekilde bir tutum ve yaklaşım geliştirmesinde, dinin kendisinden ziyade toplumdaki yaşanış biçiminin neden olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Benzer şekilde, Katılımcı 16 da görüşlerine yer verilen öteki bazı katılımcılar gibi, kurumsal din ile bağlarını kopardığını ve farklı bir “inancı” benimsediğini dile getirmiştir.

Başörtüsü örtmeyi bırakmanın, kadının dinî yaşantısı açısından ne anlam ifade ettiği konusunda katılımcıların ifadeleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda Katılımcı 17, din ile ilişkisinin, sorgulamalarının neticesinde vardığı bir nokta olduğunu söylerken; Katılımcı 18 ise yine başörtüsü örtmeyi bırakmanın din ile bağlarını koparmadaki “son nokta”

³⁰ Araştırmada katılımcıların özelde dine, genelde hayata yönelik sorgulama süreçlerini tetikleyen farklı tecrübelerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Birkaç örnek verilecek olursa, Katılımcı 7, kendi iradesine karşı ailesi tarafından küçük yaşta itibaren sekiz yıl gibi uzun bir süre boyunca bir cemaate ait yatılı Kuran kursuna gönderilmiştir. Katılımcı, bu sürecin sonunda artık içinde bulunduğu durumdan kendisini çıkarabilmek için çeşitli yolları denemiştir ve nihayetinde verdiği mücadeleyi bugün geldiği noktada bir dönüm noktası, bir milat olarak görmektedir: “... Ama ben bitik vaziyette olduğum için, bir de bir intihar teşebbüsüm var. Bunu da planlayarak yapmışım, artık beni dinlemiyorlardı çünkü. Daha büyük bir şey yapmam gerekiyor diye düşündüm ve ölmeyi de göze aldım. Yani yaşamak için, ölmeyi göze aldım. ... O hikâyeden sonra hayatım çok değişti aslında. Gerçekten o intihar hikâyesi benim bugünlerimi şekillendirdi. ...” (K7). Öte yandan Katılımcı 14 ise hayatının belirli bir aşamasında tanıştığı bir gruptan çok etkilenmiş ve böylelikle ciddi bir sorgulama sürecine girdiğini belirtmiştir: “... 2017 yazında ben, ekolojik tayfa arkadaşlarım var, onlardan birinin yanına gittim ... Ve bu insanlar dış görünüş itibarıyla seküler insanlar ... Eee şey, ya dedim ki, ‘Sahabe olsa bunlar gibi olurdu.’ ... Bunlardı, yani bunlar gibi olurlardı herhalde, bu insanlar Peygamber Efendimizi görmüş olsalardı, onun sahabesi olsaydı bu ahlakla olurlardı yani. ...” (K14)

olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda başörtüsü örtmeyi bırakmanın, bazı kadınların din ile ilişkilerinde sembolik anlamda geçtikleri son eşik olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, başörtüsü örtmeyi bırakmak, kadınların din ile ilişkilerini şekillendiren bir nedenden ziyade, bu ilişkinin olumlu ya da olumsuz yönde şekillenmesini takiben verdikleri bir karar, bir neticedir. Bu durum başörtüsünü bırakma tecrübesini yaşayan her kadın için daima mutlak surette ve istisnasız olarak aynı biçimde sonuçlanmayabilir. Nitekim daha önce yer verilen Katılımcı 6 ve Katılımcı 12'nin ifadelerinden hatırlanabileceği üzere, başörtüsü kadınların hayatında her zaman için yalnızca dinî boyutuyla öne çıkmamaktadır. Öte yandan, araştırmadaki diğer katılımcıların Katılımcı 18'in ifadelerine benzer açıklamalar yapması, başörtüsünün sembolik bir eşik olmasıyla ilgili yukarıdaki yorumu destekler niteliktedir.³¹

Bu noktada, yukarıda kurumsal dinden kısmen uzaklaşılması ve kurumsal dinin tamamen terk edilmesi şeklinde belirlenen iki kategori hakkında kısa bir analize yer vermek uygun olabilir. Bu kategorilerinden birincisi dünyevileşme/özerk dünyevileşme başlığı altında incelenmiş, ikincisi ise bundan bağımsız olarak yalnızca dinin terk edilmesi olarak ele alınmıştır. Bu iki kategorinin birleştirilerek yine özerk dünyevileşmeyle izah edilmesi de mümkündür. Ancak arada önemli bir farklılık bulunmaktadır. Birinci kategorideki katılımcılarda, dinden uzaklaşmış olduklarını belirtmelerine karşın inanç ve pratik boyutlarında hâlâ kısmî bir devamlılığın olduğu anlaşılıyor.

İkinci kategorideki katılımcılar ise dinden (yani ana akım İslami gelenekten) tamamen ayrıldıklarını, inanç ve pratik boyutunda köklü bir değişim tecrübe ettiklerini dile getirmişlerdir. Dolayısıyla birinci kategorideki katılımcıların durumunu *kısmî özerk dünyevileşme*, ikinci kategorideki katılımcıların durumunu ise *bütünüyle özerk dünyevileşme* şeklinde açıklamak mümkündür.

Mezkûr durumun, 19. yüzyıl pozitivist sosyal bilim paradigmasının öngördüğü gibi, şehirleşme, farklılaşma, rasyonelleşme, ekonomik gelişmişlik ve bilimsel gelişmelerle birlikte, dinin hem toplumların hem de bireylerin hayatlarından kaybolacağını savunan klasik sekülerleşme teorisiyle izah edilemeyeceği aşikardır. Zira, Giddens'in da ifade ettiği üzere, modern dönemdeki bu değişimler ve gelişmelerle birlikte din yok olmayı reddetmekle kalmamış, aynı zamanda bir yeniden diriliş sürecine girmiştir.³² Benzer şekilde, bu araştırmada da her iki kategori kapsamında verilen örneklerde görüldüğü üzere, Katılımcı 17 hariç tüm katılımcıların din ve inanç konularında, örgütlü veya kurumsal dinden uzak ve muğlak dahi olsa, hayatın nihai anlamına ve aşkın olana dair sorularla meşgul oldukları görülmüştür. Bu nedenle, burada kısmî-bütünüyle şeklinde yapılan ayırım da araştırma kapsamında belirlenen ana akım İslamî geleneğin temel alındığı söylenebilir. Buradan hareketle, katılımcıların aslında kurumsal ve geleneksel dinî otoriteden/anlayıştan uzaklaştıkları veya bu otoriteye/anlayışa karşı çıktıkları şeklinde bir sonuca ulaşılabilir.

³¹ "Zaten bir şey oldu ki, başörtü oldu bende. Başörtü onun sonucu, nedeni değil. ..." (K1); "... Dine bakış açısı değişince, hani zaten başörtüsünü çıkarmada onun biraz etkisi vardı dediğim gibi. ..." (K8); "... Dediğim gibi yani, sebeplerini söyledim ya ... Düşünsel bir değişimin ürünü. ..." (K9); "... Ama ya, bak başörtüsüyle birlikte o tabi ki bir zihniyet değişiminin bir sonucuydu başörtüsünü çıkarmak. ..." (K14); "... Yani eğer öyle olmasaydı, ben şu an bu noktada olmazdım. ..." (K21).

³² Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Cambridge, UK: Polity Press, 1991), 195.

Araştırma kapsamında, kadınların başörtüsünün dinî boyutuna yönelik algılarının/yaklaşımlarının değiştiği de tespit edilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların, özellikle başörtüsünün dindeki yerine dair kendi tercihlerini meşru bir zemine oturttuğuna inandıkları yeni dinî yorumlara rağbet etmeye başladığı görülmüştür. Zira katılımcılardan bazıları, başörtüsünün (ya da tesettürün) dinî bir hüküm olup olmadığı konusunda birbirine zıt görüşler serdetmiştir. Bazı katılımcılar, başörtüsüne dair dinî hükümleri geleneksel bir unsur olarak değerlendirirken, bazı katılımcılar ise başörtüsünün din ve dindarlık üzerinde belirleyici bir rolünün olmadığına vurguyla, başörtüsünün bir emir olmadığını dile getirmiştir.³³ Bu nedenle, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile ilişkisindeki değişim hangi yönde olursa olsun, başörtüsüne yönelik algının farklı düzeylerde bile olsa mutlaka değiştiği söylenebilir.

Sonuç

Bu araştırma kapsamında, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile ilişkisinde meydana gelen değişimlerin varlığı ve niteliği incelenmiştir. Yirmi iki katılımcıyla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan elde edilen verilerin analizi, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların dinî yaşantılarında çeşitli boyutlarda değişimlerin ortaya çıktığını göstermiştir. Bazı katılımcılar din ile bağlılık, merak ve samimiyette bir artış yaşarken, diğerleri ise herhangi bir değişim deneyimlemediklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte, dinden kısmen uzaklaştıklarını beyan edenlerin yanı sıra, din ile aralarına mesafe koyduklarını söyleyen katılımcılar da mevcuttur. Bu noktada dikkat çeken bir durum, dinî bir bağlılık ifadesi olmaksızın, dini terk etmiş gibi görünen katılımcıların, bazı durumlarda, aslında belirli bir inanç formunu hala sürdürüyor olmalarıdır.

Araştırma, başörtüsü örtmeyi bırakmanın, kadınların dinden uzaklaşmalarının mutlak bir işareti olarak değerlendirilemeyeceğini, farklı deneyimlerin farklı sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktadır. İfade edilen dört farklı boyuta rağmen, her katılımcının bu boyutları benzer biçimde deneyimlemediği, sürecin, bireysel tecrübelerle göre değişkenlik gösterdiği ve farklı sebeplerden kaynaklandığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların din ile ilişkilerini tek bir biçimde değil, melez bir biçimde tecrübe edebilecekleri görülmüş; bu dört kategorinin keskin sınırlarla ayrılmadığı anlaşılmıştır. Yapılan mülakatlarda, katılımcıların zaman zaman din ile ilişkileri hakkında kendi içinde farklılaşan hatta çelişen tecrübeler yaşadıkları ve açıklamalarda buldukları da tespit edilmiştir.

Araştırma, başörtüsü örtmeyi bırakan kadınların dinî yaşantılarındaki değişimleri inceleyerek açıklamayı amaçlamıştır. Ancak, başörtüsü örtmeyi bırakma konusu, farklı

³³ Bu konuyla ilgili olarak bazı katılımcılar, "... Tabi ki başörtü denen bir şey var ve bundan bahsediyor Rabbim Kuran'da. Ama bunun çok temel bir şey olduğunu düşünmüyorum artık. ..." (K15); "... Böyle baktığımda diyorum ki, ben buna [başörtüsüne] gerek duymadan da ilerleyebilirim ve doğru hissettiğim şekilde, vicdanım rahat bir şekilde yaşayabilirim. ..." (K2); "... Yani biz Allah'ın muradını tam olarak algılayamadık konusunda bir iddiamızın olmaması gerektiğine inanıyorum. Bu konuda da biraz tarihselci görüşe yakınım. Yani başörtü konusunda eğer hani özel olarak onu soruyorsun, hani biraz daha tarihselci, biraz daha gelenek ve görenekle ilgili olduğunu, ... Ama tarihselci bakış açısında göre daha geleneksel olarak düzenlendiğini düşünüyorum." (K11); "... Öyle öyle, yani benim bu konudaki görüşüm biraz değişti. Yani ben zorunlu olmadığını biraz düşünmeye başladım. Ben de o başörtüsü ayetini bu şekilde yorumladım. ..." (K8); "Şöyle, Allah'ın emirlerinin, evet namaz kılmak Allah'ın emri. Başörtüsü takmak Allah'ın emri ve her birinin yeri ve şeyi, nasıl denir, ... hani ikisi de emir ama namaz kılmak daha az emri değil yani Allah'ın." (K21) gibi görüşler ifade etmişlerdir.

perspektiflerden araştırılabilecek ve açıklanabilecek bir konudur. Örneğin, başörtüsü örtmeyi bırakmanın sosyal-psikoloji alanında tutum değişiklikleri teorileri üzerinden incelenmesi mümkündür. Ayrıca, bu araştırmada yer alan örneklem, tümüyle üniversite mezunu ve çalışan kadınlardan oluşmaktadır. Bu nedenle, başörtüsü örtmeyi bırakma olgusunun, toplumun farklı sosyo-ekonomik katmanlarındaki kadınların deneyimleri üzerinden de araştırılması, konu etrafında gelişen literatüre önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

Kaynakça | References

- Aksaray, Teşriye Ümmühan. *Başörtüsü Kullanmayı Bırakan Kadınlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Aranson, Elliot. *The Social Animal*. New York, NY: Worth Publishers, 10. Basım, 2008.
- Aydınlı, Halil. “Yerel Bir Dünyevileşme Kavramı: ‘Özerk Dünyevileşmeler’”. *Sekülerleşme Tartışmaları*. ed. M. Ali Kirman - Volkan Ertit. 153–196. Ankara: Kadim Yayınları, 2019.
- Ayten, Ali vd. “Formation and Consequences of the Conversion Process: A Qualitative Study of Adult Converts”. *İlahiyat Studies* 10/2 (2019), 141–181.
<https://doi.org/10.12730/13091719.2019.102.194>
- BBC News. “#10YearChallenge; Turkey Puts Spotlight on the Headscarf”. Erişim 8 Eylül 2023. <https://www.bbc.com/news/world-europe-46933236>
- BirGün. “‘Tanrı Rüzgârı Benim Saçlarımdan Esirgemez’”. Erişim 8 Eylül 2023.
<https://www.birgun.net/haber/tanri-ruzgari-benim-saclarimdan-esirgemez-232019>
- Cebeci, Büşra - Mengü, Nevşin. “Herkes İstedığı Gibi Yaşasın”: Türkiye ve İran’daki Kadınların Başörtüsünü Çıkarma Pratikleri. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Tesettür İle İlgili Karar : Din İşleri Yüksek Kurulu : Dini Bilgilendirme Platformu”. Erişim 28 Mart 2023.
<https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/Karar/2471/tesettur-ile-ilgili-karar>
- Gellner, Ernest. “Foreword”. *Islam, Globalization and Postmodernity*. ed. Akbar S. Ahmed - Hastings Donnan. x–xii. London: Routledge, 1994.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, UK: Polity Press, 1991.
- Horozcu, Ümit. *Kayıp Giden Başörtüsü*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2023.
- Kara, Hatice Kübra. *Başörtüsü Çıkarma Deneyimi: Nitel Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kaya, Ceren İrem. “Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri”. *International Journal of Social and Humanities Sciences* 3/2 (2019), 61–84.
- Koca, Sümeyye. *The Changing Dynamics of the Headscarf Question In Turkey: The Women’s Struggle to Take Off the Headscarf*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kütük-Kuriş, Merve. “Moral Ambivalence, Religious Doubt and Non-Belief among Ex-Hijabi Women in Turkey”. *Religions* 12/1 (2021), 33.
<https://doi.org/10.3390/rel12010033>
- Merriam, Sharan B. *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation (Revised and Expanded from Qualitative Research and Case Study Applications in Education)*. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 3. Basım, 2009.
- Neuman, W. Lawrence. *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches: Pearson New International Edition*. USA: Pearson Education Limited, 7. Basım, 2013.
- Okumuş, Beyza. “Bilişsel Çelişki Teorisi Bağlamında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (2022), 281–308.

- Özbolat, Abdullah - Evyapar, M. Ertuğrul. “Sekülerleşerek Özneleşen Başörtülü Kadınlar: Yalnız Yürümeyeceksin Platformu Örneği”. 2. *Uluslararası Mersin Sempozyumu Bildiri Tam Metinleri Kitabı*. 2/324–343. Mersin: Mer Ak Mersin Akademi Danışmanlık Yayınları, 2019.
- Parla, Zeynep Gül. 2015 *Sonrası Kadınların Başörtüsünü Çıkarma Pratikleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Patton, Michael Q. *Qualitative Research and Evaluation Methods*. SAGE Publications, 3. Basım, 2002.
- Shiner, Larry. “The Concept of Secularization in Empirical Research”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 6/2 (1967), 207–220. <https://doi.org/10.2307/1384047>
- Tayfur, Hamdi (ed.). *Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler/Agnostikler....* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Yalçı, Abdurrahman. *Gündelik Hayat, Bireysel-Kimlik ve Din: Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 10. Basım, 2016.